

УДК 811.161.2'373.611'366

СЛОВОТВІРНОПАРАДИГМАТИЧНИЙ ПРИНЦИП СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ІМЕННИКАМИ

Кушлик О. П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті із застосуванням словотвірнопарадигматичного підходу досліджено словотвірні можливості дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками на позначення частини доби, зокрема структуровано словотвірну парадигму дієслів залежно від частиномовної належності похідних одиниць, встановлено континуум їхніх словотвірних значень, простежено здатність розвивати додаткові семантичні відтінки, визначено інвентар словотворчих засобів та окреслено ступінь продуктивності твірної основи.

Ключові слова: словотвірна парадигма, дериваційна здатність, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, темпоральні іменники, дериват, вербатив, deverбатив.

Kushlyk O. P. Word-building paradigmatic principle of defining derivational potential of the verbs motivated by temporal nouns with the meaning of the day parts. The article is devoted to the investigation of word-building possibilities of words from the position of core-centered approach, according to which a stem is a defining means of typologization. The shift of accent from formant-centered aspect, which presupposed systematization of all material with the emphasis on word-building formant and which was wide-spread in derivatology for a long time, to core-centered aspect made it possible to outline the role of a stem in word-building. It wasn't done in formant-centered approach and I. Kovalyk, the founder of Ukrainian derivatology, also pointed it out.

The author emphasizes that planned and systematic study of derivational possibility of words became possible taking into consideration the precondition of this potential by the part-of-speech status of a motivational stem, its structure, origin, semantics, functional loading, etc. At the same time the derivational potential of this or that word is influenced by categorical status of the analyzed unit, its belonging to a definite structure (for example, lexico-semantic group) which determines the above-mentioned factors improving or modifying them to some extent.

Defining a word-building potential of verbs as one of the most difficult morphological classes of words with an extensive system of grammatical categories and their material expressions – grammatical forms – is one of the stages of in-depth coverage of all motivational basis of the Ukrainian language by core-centered aspect with the aim of forming typology of word-building.

In the article we investigate word-building possibilities of verbs motivated by temporal nouns with the use of core-centered approach. Namely, we structure word-building paradigm of verbs depending on part-of-speech belonging of derivative units, establish continuum of their word-building meanings, trace the ability to develop additional semantic shades, define the inventory of word-building means and outline the degree of productivity of a stem.

Key words: word-building paradigm, word-building possibilities, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, temporal nouns, derivate, verbativ, deverbativ.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Словотвірнопарадигматичний принцип визначення дериваційного потенціалу слів, який репрезентує основоцентричний аспект вивчення дериватології, полягає в актуалізації твірної, або мотивувальної, основи як типологізувального чинника усіх словотвірних процесів, механізмів. Зміщення акценту з формантоцентричного аспекту, який передбачав систематизування усього матеріалу з опертям на словотворчий формант, на основоцентричний дало змогу належно окреслити роль у словотворенні твірної основи (за І. Коваликом, беземи [10, 6–7]), чого за формантоцентричного підходу не зроблено і на що неодноразово свого часу вказував І. Ковалик. На його думку, поєднання двох типологізувальних чинників – твірної основи та словотворчого засобу – і систематизація на основі них матеріалу допомогло б краще зрозуміти «словотворчі факти» й дало би «більш надійні підстави зробити дедалі глибші висновки й узагальнення з теоретичних питань учення про словотвір» [11, 43–44].

Планомірне, системне вивчення дериваційної спроможності слів уможливилось з урахуванням зумовленості цього потенціалу частиномовним статусом мотивувальної основи, її будовою, походженням, семантикою, функційним навантаженням, частотністю вживання тощо. Водночас на дериваційний потенціал того чи того слова впливає його категорійний статус, належність до певної структурної одиниці (наприклад, лексико-семантичної групи), що детермінує подані вище чинники, певним чином їх удокладнюючи.

Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладніших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – є одним з етапів всебічного охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази української мови з метою створення типології словотвору. До релевантних ознак спроможності продукувати похідні слова належить категорійний статус дієслів, зумовлений «характером суб'єктно-об'єктних відношень» [14, 133].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвоукраїністиці вже є напрацювання, у яких систематизовано дериваційний потенціал слів з використанням слововірнопарадигматичного принципу. На засадах основоцентричного підходу, типологізувальною одиницею якого і є слововірна парадигма, досліджено слововірну спроможність прикметників [6], іменників [2; 3; 4; 16; 19], дієслів, серед усього належних до деяких лексико-семантичних груп – на позначення конкретної фізичної дії [9; 17], руху, переміщення [1; 18]. Також загалом обстежено слововірний потенціал похідних дієслів сучасної української мови, зокрема відсубстантивного, відприкметникового та відзвуконаслідувального походження [12]. Примітно, що на дериваційний потенціал вербативів впливає не лише частиномовний статус твірної основи, а й належність твірного слова до певної лексико-семантичної групи, що в подальшому сукупно прогнозує розвиток певних синтагматичних відношень між цим дієсловом та іншими словами і відповідний категорійний статус аналізованого дієслова в реченні – предикат дії, предикат процесу чи предикат стану. Дериваційні можливості того самого дієслова, співвідносного з різними предикатами, є не однакові [12, 293–294]. Урахування цього чинника, без сумніву, є важливим, оскільки сприяє усталенню попередніх узагальнень, випрацюванню нового бачення у межах відповідних тенденцій, а також дає змогу виявити ті чи ті лексичні одиниці або їхні значеннєві відтінки, які ще не були кодифіковані.

Увагу у пропонованій розвідці зосереджено на дієсловах, мотивованих темпоральними іменниками.

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета статті – установити слововірну парадигматику дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**: окреслити корпус іменників з часовим значенням; з’ясувати інвентар словотворчих засобів, які переводять часову іменникову семантику до дієслівної; залежно від частиномовної належності девербативів, мотивованих відіменниковими дієсловами, виявити кількість морфологічних зон; визначити континуум слововірних значень у межах кожної зони та засоби, які реалізують ці слововірні значення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Темпоральність як загальнономовну категорію репрезентовано на різних мовних рівнях. Аналіз обраного об’єкта передбачає поєднання кількох мовних рівнів: передусім лексичного, бо досліджувані одиниці (іменники) належать до певної лексико-семантичної групи, слововірного як основного, оскільки мета статті передбачає розв’язання дериваційних проблем, морфологічного, позаяк частиномовний статус як твірного слова, так і похідних є істотною ознакою для визначення ключових понять, і синтаксичного, який значною мірою детермінує можливість / неможливість, продуктивність / непродуктивність слововірних процесів.

Іменники із часовою семантикою (часовим значенням), або темпоральні іменники, або іменники-темпоративи, об’єднані в українській мові у групи на позначення:

1) днів тижня, напр.: *понеділок, вівторок, середа, четвер, субота* та ін.;

2) місяців, напр.: *березень, травень, вересень, жовтень, грудень* та ін.;

3) частини доби, напр.: *ранок, полудень, обід, вечір, день, ніч*;

4) пір року, напр.: *зима, весна, літо, осінь*;

5) загальних часових понять, напр.: *час, момент, період, пора, мить* та ін.;

6) умовних вимірів часу, напр.: *хвилина, година, день, місяць, рік, століття* та ін.

Розгляд одиниць цієї лексико-семантичної групи в межах польової організації вочевидив би, що наведені підгрупи формують ядерну і навколоядерну зону, оскільки більшою чи меншою мірою містять у своїй семантичній структурі сему часу. На периферії перебувають ті іменники, які не наділені часовою семантикою. Серед них назви: явищ і станів природи (вітер, гроза, повінь, землетрус, шторм, розлив, спека, хуртовина, негода), подій та історичних процесів (революція, окупація, війна, колективізація), періодів і явищ за календарями, серед усього церковними і сільсько-господарськими (сінокіс, жнива), станів і психічних процесів (праця, сон, відпочинок, розвиток), свят [8, 158], але у складі відповідних прийменниково-іменникових конструкцій здатні її виражати.

Об’єктом нашої уваги є іменники з безпосередньо часовим значенням (кількість їх в українській мові є обмеженою), які часто слугують твірними для дієслів, зокрема процесу чи стану, напр.: *понеділкувати, ранкувати, полуднати, полуднувати, вечоріти, вечорувати, вечеріти, вечеряти, днювати, дніти, ночувати, зимувати, веснувати* та ін.

Найбільш активно у мотивуванні дієслів є підгрупа іменникових темпоративів на позначення частини доби, напр.: *ранок, полудень, обід, вечір, день, ніч*, оскільки від кожного з них утворюються дієслова, до того ж іноді за допомогою різних словотворчих засобів, які певною мірою ідентифікують описувані процеси чи стани, пор.: *ранок* → *ранкувати*, *полудень* → *полуднувати, полуднати*, *вечір* → *вечоріти, вечеріти, вечеряти*, *день* → *днювати, дніти*, *ніч* → *ночувати, ночіти*.

Суфікс *-ува- / -юва-* у групі вершинних дієслів, мотивованих темпоральними іменниками, здебільшого утворює вербативи зі значенням буттєвості, які традиційно розглядають серед дієслів стану [15, 86–87]. Проте водночас учені враховують, що «семантичний аспект опису дієслів буття ускладнений як неоднозначним тлумаченням природи буттєвості в мові, так і своєрідністю відношення семантико-синтаксичних та дієслівних значень у функції предиката» [15, 86]. На противагу цьому суфікси *-і-* та *-а-* традиційно є показниками дієслів процесу, до того ж тенденційно суфікс *-і-* головно утворює дієслова, які в реченні слугують предикатами фізичних процесів у природі, тоді як суфікс *-а-* – дієслова, що є предикатами фізіологічних процесів [15, 76–77]. Неоднаковість словотворчих засобів, категорійного статусу дієслів з відповідними диференційними ознаками зумовлює різне наповнення їхніх слововірних парадигм.

Від іменника *день* постало дієслово *днювати* із семантикою «проводити день; робити одноденний

відпочинок» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306). Це тлумачення, уналежнюючи слово до бутєвих дієслів, певною мірою актуалізує виконавця – особу, що спершу співвідносить саме дієслово з предикатами дії. Проте експлікована так звана дія не є основною, усвідомленою, а такою, яка відбувається мимо волі суб'єкта, супроводжуючи іншу, активну його діяльність, яка потребує максимального залучення свідомості, що, своєю чергою, повертає семантику в річище предикатів стану, напр.: *Письменник працював, сидячи на своєму незмінному матраці, на якому і днював, і ночував* (Наталка Доляк); *Якби могла, привіталася б із кожним із Вас – теперішніх чи майбутніх моїх прихильників, опонентів, фанатів, друзів, як вітаються у наших горах: – Як днювали? Була би щасливою, коли б Ви відповіли: – Гаразд. Із книгою Марії Матіос* (М. Матіос).

Дещо іншим значенням дієслова *днювати*, яке визначаємо на основі вживання його в тому чи тому контексті, є «перебувати десь (у певному місці) певний час». Пов'язування з іменником *день* як таким, що позначає певну частину доби, умовне. Дієслово передає стан, у якому перебувають, порівняно з попереднім випадком, не особи, а тварини. Воно поширене в мисливській термінній системі, зокрема коли йдеться про полювання на різних тварин (зайців, кабанів, качок тощо), напр.: *Тут сподіватися можна лише на знання мисливцем місцевості і його готовність перевіряти всі місця, де хоч теоретично може днювати качка* (<https://ibis.net.ua/ua/post/moy-vzglyad-na-utinuyu-ohotu/>).

Дієслово *днювати* із двома різновидами семантики продукує різну кількість девербативів. Застосування словотвірнопарадигматичного підходу дає змогу констатувати, що словотвірну парадигму дієслова *днювати* з основним своїм значенням сформували дві морфологічні зони – субстантивна і вербальна.

Субстантивна зона не численна – її репрезентовано лише девербативами *днювання*, *днювальник*, *днювальний* зі словотвірними значеннями «опредметнений стан», «результат названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану». Реалізатором основного словотвірного значення «опредметнений стан» слугує суфікс *-нн-*, який уважають найбільш продуктивним засобом для утворення віддієслівних іменників із семантикою предметної дії (процесу чи стану). У тлумачних словниках слово *днювання* потрактовують передусім як: «одноденний відпочинок (у військових та інших походах)» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306). Проте така дефініція не дає вичерпного розуміння, про яке з різновидів словотвірних значень йдеться – транспозиційне, синкретизм транспозиційного і мутаційного чи тільки мутаційне. Приклади вживання цього слова в контексті засвідчують синкретизм транспозиційного і мутаційного значення з тяжінням до мутаційного, пор.: *Районний провідник ОУН – УПА Лука Барановський та його заступник Михайло Садовський попросилися на днювання* (транспозиційне значення) *в оселю господаря Поради* (Б. Паливода) і *Однак, коли треба було проходити особливо загроженими місцями або до місця днювання* (мутаційне значення) *лежала далека дорога і доводилось поспішати, тоді я мобі-*

лізувала рештки сил, щоб через мене не потерпіла вся група (М. Савчин). Увиразное мутаційне словотвірне значення «результат названого стану» можливість поширення аналізованого слова узгодженим означенням, напр.: *Тепер я певен, що тут зайвого днювання не буде* (І. Багмут).

Іншого трактування у «Словнику української мови» не подано. Зате у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (відп. ред. В. Т. Бусел) зареєстровано ще два значення: «^{мисл.} денне перебування звіра на лежанці»; «^{мисл.} місце, куди качки повертаються на сході сонця і де проводять день до сутінків» (ВТССУМ, 306). Власне ці два значення стосуються стану, вираженого дієсловом *днювати* із семантикою «перебувати десь (у певному місці) певний час», що знову повертає у площину мисливської термінології. Перше з них на основі прикладів-ілюстрацій залежно від синтаксичного оточення можна кваліфікувати як транспозиційно-мутаційне, пор.: *Слідами лисиці, залишеними на першому снігу, який покрив землю, мисливці визначають днювання* (транспозиційне значення) *звіра і затягують його прапорцями по колу* (Р. Федосів) і *Кілька мисливців (2–4 особи) виходять із собаками до місць передбачуваного днювання* (мутаційне значення) *кабанів* (Р. Федосів). Друге значення є виразно мутаційним, яке розвинулося внаслідок переосмислення основного, транспозиційного, напр.: *Основними факторами успіху для цього виду качиної полювання слід виділити вміння вибрати місце для ранкової зорі (приліт качок на днювання) або вечірньої зорі (виліт качок на годівлю з днювання) або приліт качок на місце годівлі), а також вміння маскуватися* (<https://ibis.net.ua/ua/post/moy-vzglyad-na-utinuyu-ohotu/>).

Отже, засвідчені у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (відп. ред. В. Т. Бусел) друге і третє значення є стилістично маркованим – вузькоспеціальні терміни зі сфери мисливства. Очевидною є невідповідність словникових статей дієслова *днювати* та похідного від нього іменника *днювання*: якщо кодифікованими є похідні іменники і використовуваним дієсловом (хай і вузькоспеціалізоване), яке послугувало для них мотивувальним, то логічно було б одночасно з основним значенням дієслова *днювати* подати і його лексико-семантичний варіант, адекватний значенням похідних від нього слів. Стилістично марковані значення іменника *днювання* є новими, про що свідчить відсутність їх у «Словнику української мови» (СУМ, II, 315).

У субстантивній зоні дієслова *днювати* маємо ще девербативи, які позначають суб'єкта (учасника) названого стану. Йдеться про іменники *днювальник* і *днювальний*. Іменник *днювальник*, який постав за допомогою суфікса *-льник*, не кодифікований в українській мові, проте він останнім часом усе частіше витісняє інший дериват *днювальний*, зберігаючи його значення «військовослужбовець добового наряду, який призначається для допомоги черговому підтримувати порядок, охороняти приміщення, майно і т. ін. у своїй частині» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306), напр.: *У казармі – жодної людини. Не було й днювальника. Щоправда, чекати дове-*

лося недовго. Ляшенко наслухав чийсь кроки і недовзі побачив децю зігнуту постать (В. Леус); ... Шевченкові подобалось нести службу **днювальника** біля щогли павільйону, звідки досхоchu можна було споглядати безмежність морського горизонту (І. Ребошапка).

Високій продуктивності суфікса **-льник** у вираженні мутаційного словотвірного значення «виконавець дії» чи «носії (суб'єкт) процесу (стану)» посприяло кілька чинників, зокрема соціальна потреба породжуваних цим суфіксом дериватів, терміновірні можливості, відсутність ознак інтенсивності та суб'єктивної оцінки, виразна дієслівність похідних лексем [13, 48]. Перші два чинники набувають особливої актуальності, про що свідчить наявність у словотвірних парадигмах багатьох вершинних дієслів іменників із цим суфіксом, не засвідчених лексикографічними джерелами, пор.: *алюмінувальник, воскувальник, гіпсувальник, глазурувальник, графітувальник, гримувальник, гумувальник, дернувальник, дріжджувальник, парафінувальник, ферментувальник, фосфатувальник, хлорувальник, цинкувальник, цукрувальник* [12, 89–90]. Під сучасну пору теж помітною є ще одна тенденція – заміна субстантивованих прикметника чи активного дієприкметника головно на позначення осіб іменником з відповідним суфіксом, що є більш природним для побудови тієї чи тієї синтаксичної конструкції і значною мірою відповідає літературній нормі української мови: замість *ротний* уживають *ротник*, замість *мітингуочий* уживають *мітингувальник*, замість *відпочиваючий* уживають *відпочивальник*, замість *керуючий* уживають *керівник*, замість *складова* уживають *складник* тощо.

Іменник *днювальний* утворився неморфологічним способом – унаслідок переходу з класу прикметників (субстантивація), напр.: *Подвір'ям ходив **днювальний**, на ганку ярів вогник цигарки* (Г. Книш).

Вербальна зона словотвірної парадигми дієслова *днювати* обмежена. За даними лексикографічних джерел, її утворили лише девербативи зі словотвірними значеннями «виконувати дію упродовж необмеженого часу» (делімітативне значення), виразником якого є префікс **по-**, та «завершити виконання дії» (фінітивне значення), експліковане префіксом **пере-**, напр.: *Довелось нам **поднювати** тоді в полі!* (М. Чабанівський); *Якраз там, де опинились, на полонині, стояло кілька копиць сіна. Видерли в одній з них криївку і в ній **переднювали*** (М. Савчин).

Окрім двох кодифікованих дієслівних дериватів, поширеним у мовленні є дериват *заднювати*, теж уналежнений до цієї словотвірної парадигми. Префікс **за-**, поєднуючись з мотивувальною основою, експлікує семантику, в якій синтезовано водночас початковий етап стану, інтенсивність його тривання і неможливість продовження через вичерпність, напр.: *Першого дня після переправи наша група **заднювала** в лозах, над старим річищем Заню* (М. Савчин); *День до зустрічі Бурий і Чумац **заднювали** в лісі, в якому було визначене місце зв'язку* (М. Савчин); *Ще темрявою вийшли до стародавньої вежі, що маячила одна серед голого степу, та й **заднювали*** (Брати Капранови).

Дещо більша за обсягом конкретна словотвірна парадигма з вершинним дієсловом *ночувати*, що позначає «проводити ніч зі сном і відпочинком; лаштуватися де-небудь на ніч для відпочинку» (СУМ, V, 448; ВТССУМ, 793). Проте, як і в попередньому випадку, вона такою ж є двозонною: складається із субстантивної і вербальної зон.

Континуум субстантивної зони формують словотвірні значення «опредметнений стан», «результат названого стану», «місце названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану». Виразником транспозиційного словотвірного значення «опредметнений стан» є суфікс **-івл-**, пор.: *ночівля*, напр.: *І от, коли спека нарешиті спала, доповіли пану десятнику про вечірню прогулянку до міста з **ночівлею** у Шаргороді* (В. Кільчевський). В іншому контексті цей девербатив більшою мірою розвиває вторинні словотвірні значення, зокрема «результат перебування в названому стані», напр.: *Кілька днів після своєї невдалої **ночівлі** на деревах Стюпа, Стасик і Вася жили спокійно* (В. Нестайко), чи «місце названого стану», напр.: *Подякував [Лаврін] господарям за **ночівлю**, за сало та хліб, які дали в дорогу, а парубкові ще за тютюн, вклонився хаті з порозвішуваними по стінах рушниками і зброєю, вклонився на порозі господині ... зітхнув, зодягнув шапку, вийшов на подвір'я* (Ю. Мушкетик).

Мутаційне словотвіrne значення «суб'єкт (учасник) названого стану» реалізоване девербативом *ночувальник*, утвореним за допомогою суфікса **-льник**, напр.: *Повернувшись до хати, непроханий **ночувальник** тепер сів на лаві впевненіше* (О. Гончар).

Вербальна зона дієслова *ночувати* кількісно є дещо більша, ніж у словотвірній парадигмі дієслова *днювати*. Проте континуум словотвірної семантики («перебувати в названому стані упродовж необмеженого часу» (делімітативне значення) та «завершити перебування в названому стані» (фінітивне значення)) загалом залишився той самий, відмінність полягає лише у строкатості словотворчих засобів, за допомогою яких реалізоване фінітивне словотвіrne значення. Делімітативну словотвірну семантику зазвичай виражає префікс **по-**, утворюючи похідне дієслово *поночувати*, напр.: *З протилежного берега тягло теплими пахощами лкового сіна, і я вимальовував в уяві м'які копиці, де можна було б непогано **поночувати*** (А. М'ястківський). Іноді це значення посилюють часові конкретизатори, роль яких виконують іменники на позначення одиниць вимірювання часу (хвилина, година, день, ніч, доба, тиждень, місяць, рік тощо), прислівники (довго, немало, трохи, чимало), числівниково-іменникові сполуки [5, 237], напр.: *Тижнів два **поночував** на залізничному вокзалі, а потім повернувся додому, бо в батьків не було грошей, щоб найняти синові помешкання в столиці* (В. Трохименко); *Урешиті Филипович пояснив Осмачці складність ситуації і попрохав його **трохи поночувати** ще в когось* (М. Слабошпицький).

Перфектив *поночувати* не завжди виражає делімітативне значення – в іншому контексті префікс **по-** слугує виразником фінітивності, напр.: *Я досить змінився за тих десять років, коли-то ви, повертаючись із Ромна разом з майстром*

Сисоєм Шалматовим..., завернули до Лубен і гостювали в полковника Івана Кулябки, а потім **поночували** в хорунжого... (Р. Іваничук). Проте основними експлікаторами фінитивного значення у словотвірній парадигмі верхнього дієслова *ночувати* є префікси **під-, пере-, об-, до-**, а також конфікси **до- ...-ся** та **об- ... -ся**, пор.: *підночувати, переночувати, обночувати, обночуватися*, напр.: *Давид сказав, що підночував у хуторі, але лягли пізно, то голова каламутна трохи...* (А. Головка); *Отож я в неї переночувала, а на другий день знову рушила в дорогу* (Г. Гордасевич); *От вибрали дворик веселий з моріжком, просимось обночувати* (П. Куліш); *А дорога була далека. Йшли цілий день і не дійшли. Обночувалися в лісі* (М. Шопляк-Козак).

У реченні – *Ходімо, бабусю, з нами, ми вас переночуємо* (С. Васильченко) девербатив *переночувати* передає мутаційне дериваційне значення «давати ночівлю кому-небудь». Цю ж семантику дублює дієслово *підночувати* (напр.: *Зустріне [друзів] мужик – то в спрагу дасть погожої води напиться, і стежечку покаже, і підночує, в слоту [сльоту] захистить* (І. Франко)), яке водночас може розвивати квантитативне значення недостатнього ступеня ознаки (напр.: – *Ви, ачей, ще вечором рушили з дому, що вже на зорях тут, в Яблуніві ... або, може, десь в дорозі підночували?* – *зажартував Максим* (Люка Дем'ян).

Спорадичним є вживання дієслів *доночувати* і *доночуватися*, утворених відповідно префіксальним і префіксально-постфіксальним способом, які експлікують словотвірне значення «продовжити перебування в названому стані і довести його до певної часової межі», напр.: *Мені дозволили доночувати в палаті й поспідати* (І. Немирович); *Запасний ключ від дверей комірчини поклав біля паляниці, щоб могла вийти, а сам замкнув комірчину і пішов доночуватися в батьківську хату* (В. Гренджа-Донський).

Девербатив *заночувати*, що постав за допомогою префікса **за-**, синтезуючи завершення і результат перебування в названому стані, виражає так зване загальнорезультативне значення, напр.: – *Я досить змінився за тих десять років, коли-то ви... завернули до Лубен і гостювали в полковника Івана Кулябки, а потім заночували в хорунжого...* (Р. Іваничук)

Словотвірні парадигми дієслів *ранкувати* зі значенням «проводити де-небудь ранок» і *вечорувати* зі значенням «проводити де-небудь вечір» є практично нульовими. Подекуди можна надібати субстантив *вечорування* від дієслова *вечорувати* із транспозиційною дериваційною семантикою «перебування в названому стані» (напр.: *Мається на увазі наслідки вечорування, од яких люди не зразу приходять до тями*), але про системність тут говорити не доводиться.

Дієслова *дніти, вечорити, ночіти*, утворені за допомогою суфікса **-і-**, переважно позначають назви фізичних процесів у природі – «наближатися, наставати (про день, вечір, ніч)», напр.: *Надворі дніло. Павло переписував начисто послання* (Р. Іваничук); *Вечоріло. Гамір у містечку стихав, крмарі замикали склепи, бамкав вечірній дзвін на дзвіниці Троїцької церкви* (Р. Іваничук); *Мовчали, темніли гори. Ночіло* (І. Нижник). Словотвірну парадигму діє-

слова *вечорити* представлено лише девербативами з фінитивним значенням (вербальна зона), виразником якого слугують префікси **за-, об-, по-**, пор.: *завечорити, обвечорити, повечорити*, напр.: *Старий невелело посміхається дитині, каже тільки одне слово: – Завечоріло* (М. Стельмах); *Обвечоріло. Обжурилось, мов сто кадильниць, ніч димить* (Б. Ігор-Антонич); *У вікні швидко повечоріло, і край неба взявся темно-червоним кольором* (Н. Тисовська). Дериват *поночіти* (словотворчий засіб – префікс **по-**), мотивований дієсловом *ночіти*, більшою мірою передає мутаційне словотвірне значення «темнішати з наступанням ночі» (СУМ, VII, 165; ВТССУМ, 1049), напр.: *Поночіло. Спалахнуло багаття, і зашкварчали тяжкі краплини жиру...* (М. Бажан).

Словотвірна парадигма дієслова *дніти* складається з некодифікованого деривата *задніти*, утвореного за допомогою префікса **за-**, який разом з твірною основою синтезує початковий і кінцевий етап стану, напр.: *Вже задніло, у вузькі щілини між плах тонкими ножами пробивалося світло, й так само гостро потекла Сироватчина думка* (Ю. Мушкетик); *Балагули поспіднали буди над сидіннями і ... дримали до ранку, а як задніло і крізь морозну мряку проступили обриси дерев'яної церкви..., біля дзвіниці заграв у трубу нічний сторож...* (Р. Іваничук).

Найбільшу системність серед вербативів, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби, у продукуванні похідних виявляють дієслова *полуднати, обідати, вечеряти* (словотворчий засіб – суфікс **-а-**) із семантикою «споживати, приймати їжу (відповідно у полудень, обід, увечері)». Загалом типова словотвірна парадигма цих дієслів складається з двох зон – субстантивної і вербальної. Субстантивну зону репрезентує лише дериват з транспозиційним значенням «перебування в процесі, названому твірним дієсловом», пор.: *полуднання, обідання, вечеряння*. Примітно, що із цих трьох дериватів лише *полуднання* засвідчене у тлумачних словниках, проте приклади вживання й інших двох іменників дають підстави висновувати про можливість реалізації ними цієї семантики, пор.: *А на другий день Пасхи, коли зазвичай четвірка подруг однокашниць збирається або у Вальки вдома, або влаштовує полуднання біля сільського придорожного ставка, до Крадунихи навідалася непрохана гостя – Левкова дружина* (Ж. Куява); *Що ж до факту щоденного обідання Івана Семеновича в їхній спільній кухні, то ... «хай собі обідає!» – думало найвне дівчатко, їдучи трамваєм до Надії Петрівни* (О. Звичайна); *Здобутком румунських перекладачів у «проявленні» «моментальної фотографії настрою Шевченкової душі» слід уважати достовірне збереження строфічної будови вірша, умовного його поділу на 4 епізоди (вечір; вертаються плугатарі, ідуть дівчата співаючи; вечеряння сім'ї біля хати; непомітне наставання ночі)...* (І. Ребошапка). Ці субстантиви, як і багато інших зі значенням однієї метної дії, процесу чи стану, здатні розвивати вторинні словотвірні значення. З огляду на семантику мотивувальних аналізованих дієслів – «їжа, яку споживають відповідно до тієї чи тієї частини доби», напр.: *Хазяйка виглянула з кухні, а за кілька хвилин*

у газеті мені передали **полуднання** (І. Бондарук); Але перед цим Плотиха ще перемивала посуд після нашого **обідання** (Ф. Роговий). У такому разі очевидним є синкретизм словотвірної семантики таких дериватів – спроможність водночас експлікувати транспозиційне і мутаційне значення.

Вербальну зону наповнюють як темпоральні, так і квантитативні модифікації. Темпоральні модифікації репрезентовані семантичними позиціями: «перебувати у процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», «завершити перебування у процесі, названому твірним дієсловом». Так зване пердуративне значення, або значення «перебувати в процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», експлікує префікс **про-** з обов'язковим часовим конкретизатором, пор.: *провечеряти* (СУМ, VIII, 131; ВТССУМ, 1145), *прообідати*. Проте приклади вживання цих дериватів у тому чи тому контексті засвідчують більшою мірою розвиток мутаційного словотвірного значення «тратити, марнувати час чи гроші», яке має виразно негативну конотацію, напр.: *У наступну неділю обідали «під брамою». Чекали, доки переобідає – чи прообідає? – три родини* (Ф. Матвійчук); *Зупинився на розі Прорізної вулиці, біля підвалу, де колись був ресторан і грала гучно музика, де він – Сила Жердяга – однієї ночі за годину провечеряв і пропив дві тисячі гривнів* (С. Скляренко).

Експлікаторами фінитивного та загальнорезультативного словотвірного значення, між якими часто не можна провести межі, є префікси **по-**, **пере-**, напр.: *повечеряти*, *пообідати*, *пополуднати*, *переполуднати*, напр.: *Уже й повечеряли, вже й яблука втрюх перечистили, коли – стук хтось у двері* (Люко Дашвар); *На щастя, пообідали вони доволі швидко...* (Н. Гурницька); *Уже я й пополуднала, та ще й якою стравою – малосольними огірками з медом. Спробуйте – смакота!* (Ф. Матвійчук). Фінитивну семантику передають також девербативи, утворені за допомогою префікса **до-**, до того ж з актуалізацією різних додаткових значеннєвих відтінків, зокрема: 1) «добути у процесі, названому твірним дієсловом, до певної межі», пор.: *дообідати*, *дополуднати*, *довечеряти*, напр.: *А коли трохи осмілілий Вітя дообідав, Петро Степанович заходився розпитувати малога* (Д. Окійченко); *Сім'я довечеряла й сиділа мовчки на призьбі* (І. Нечуй-Левицький); 2) «дозавершити названий твірним дієсловом процес, який передбачає заміну одного об'єкта як складника цього процесу іншим через непридатність або неякісність», напр.: *У наметі я цю дольку скинула в пластиковий стаканчик. І дообідала шоколадом, уперше відчувши потребу в комфорті* (Г. Штонь).

Квантитативні модифікації представлені девербативами зі словотвірними значеннями «недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу», «достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу». Реалізатором першого значення є передусім суфікс **під-**, пор.: *підобідати*, *підвечеряти*, напр.: *Поки всі колотилися, він [Яким Сомко] не кепсько підобідав на кухні варениками із сметаною* (Ю. Мушкетик); *Славко зайшов у прихисток своєї двірницької комірчини, трохи підвече-*

ряв і всівся біля невеличкого телевізора (Ю. Пересічанський). Крім префікса **під-**, недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу може виражати префікс **недо-**. Проте для нього характерна дещо інша конкретизація значення неповноти вияву процесу. Його функція полягає в оцінці вияву того чи того процесу відповідно до об'єктивно встановленої норми, а саме констатації недосягання такої норми, пор.: *недовечеряти*, *недообідати*, напр.: ... *як йому [Степану Андрійовичу] було не здивуватися, почувши таку новину. Мати заговорила... Намірився негайно поїхати до неї, тому-то й недообідав...* (Є. Гуцало)

Достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу експлікує конфікс **на- ... -ся**, пор.: *наобідатися*, *навечерятися*, напр.: – *Ти хоч наобідалася? – Наобідалася, наобідалася! Спасибі. Авоську заберіть. – Ну... пішла я. – Мати жалісливо подивилася на дочку й пішла, часто оглядаючись* (В. Кезля); *А вечеряти він не хоче: там навечерявся. Кисіль із пампушкою їв, молока здоровий кухоль випив* (І. Вирган). Деривати, утворені за допомогою цього словотворчого засобу, часто мають негативне забарвлення, напр.: – *А я сьогодні так наобідався, що куди там!* (В. Митрофанов)

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Слововірний потенціал дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби, обмежений, що зумовлено семантикою як мотивувальних іменників, так і самих дієслів, словотворчим засобом, за допомогою якого вони пошали, та їхнім категорійним статусом. Ті з них, що утворені за допомогою суфікса **-ува-** / **-юва-**, продукують так звані буттєві дієслова як різновид предикатів стану. Їхні слововірні парадигми є здебільшого двозонними. Субстантивну зону репрезентовано семантичними позиціями «опредметнений стан», «результат названого стану», «місце названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану», вербальну – «перебувати в названому стані упродовж необмеженого часу» та «завершити перебування в названому стані».

Семантичні структури деяких із цих вершинних дієслів у процесі розвитку мови зазнали змін, що відобразилося на їхніх слововірних парадигмах. Зокрема, увиразнилось роздвоєння субстантивної зони слововірної парадигми дієслова *днювати*. Унаслідок термінологізації деяких значень утворилося дві підпарадигми. Першу, вершиною якої є дієслово *днювати* із семантикою «проводити день; робити одноденний відпочинок», сформували деривати зі словотвірними значеннями: «опредметнений стан», «результат названого стану» «суб'єкт (учасник) названого стану»; друга слововірна парадигма – з вершинним дієсловом *днювати* із семантикою «перебувати десь (у певному місці) певний час» – наповнена іменниками, що експлікують «опредметнений стан», «результат предметного стану», «місце названого стану». Цей факт є свідченням динамічних змін у лексичній системі, наслідком чого може бути подальший розвиток омонімії.

Мотивовані темпоральними іменниками вершинні дієслова із суфіксом **-а-** на позначення фізі-

ологічного процесу «споживати, приймати їжу (відповідно у полудень, обід, увечері)» та вершинні дієслова із суфіксом **-і-** на позначення фізичного процесу у природі «наближатися, наставати (про день, вечір, ніч)» співвідносяться з предикатами процесу, що детермінує їхні словотвірні парадигми. Проте перші є більш системними у продукуванні похідних одиниць. Їхня двозонна типова словотвірна парадигма заповнена субстантивами зі словотвірними значеннями «опредметнений процес» та «результат опредметненого процесу» і вербативами із семантичними позиціями: «перебувати у процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», «завершити перебування у про-

цесі, названому твірним дієсловом» (темпоральні модифікації), «недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу», «достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу» (квантитативні модифікації).

На противагу цьому до словотвірної парадигми вершинних дієслів із суфіксом **-і-** входять лише девербативи з фінитивним дериваційним значенням як різновидом темпоральних модифікацій, що формують вербальну зону.

Перспективним для системного вивчення дериваційного потенціалу дієслів, мотивованих темпоральними іменниками, є установлення словотвірної парадигматики й інших підгруп, зокрема на позначення пір року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Адамець. – Івано-Франківськ, 2016. – 20 с.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Городенська К. Дієслово / Катерина Городенська // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217–297.
6. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
7. Грещук В. В. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. Відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук // В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська. Нариси з основоцентричної дериватології; [за ред. Василя Грещука]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6–38; 107–153.
8. Дерев'яно Л. І. Семантико-синтаксична категорія одночасності: генетичні зв'язки та семантична диференціація / Л. І. Дерев'яно // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 153–159.
9. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
10. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 153 с.
11. Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів, 1964. – 94 с.
12. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О. П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.
13. Мамрак А. В. Продуктивність словотвірних типів у сучасній українській мові (на матеріалі утворень з -ник) / А. В. Мамрак // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 46–49.
14. Мединська Н. М. Проблема категорійного статусу дієслова / Н. М. Мединська // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 126–135.
15. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
16. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
17. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
18. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській та польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
19. Скварок О. Структура словотвірних парадигм іменників – назв одиниць виміру часу / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету, 1999. – Вип. 4. – С. 143–151.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
- СУМ – Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наука, 1970–1980.